

ESSAY

De hele ochtend heb ik gewerkt aan de proefdruk van één van mijn gedichten, en een komma eruit gehaald. 's Middags heb ik hem weer teruggezet.
- Oscar Wilde

Inleiding

Elk creatieproces kent, naast momenten van moeiteloosheid en productiviteit, ook periodes waarin resultaten uitblijven. De bron lijkt opgedroogd of de ideeën die opborrelen willen maar geen vorm krijgen. De Amerikaanse schrijfster Tillie Olson noemt dit 'een onnatuurlijke tegenwerking van dat wat worstelt om te ontstaan, maar daarin niet slaagt'. In de afwezigheid van ideeën, of de juiste vorm, ploetert de kunstenaar gestaag door. Hij of zij probeert te blijven vertrouwen op wat er komt, zonder dat zichtbaar is hoe de inspanning zal of kan bijdragen aan het resultaat. Intussen wordt de kunstenaar geplaagd door twijfels en onzekerheid. Kan ik het project tot een goed einde brengen? Moet ik volhouden of de ingeslagen weg verlaten? Hoe houd ik voor ogen waar ik naar toe wil als mijn materiaal me een andere kant op lijkt te duwen?

In organisaties sneuvelt menig project een zachte dood in deze fase. Na een enthousiaste start komt het aan op gestaag door werken, zonder dat duidelijk is dat de inspanningen zullen leiden tot het gewenste resultaat. Moeizaam verkregen resultaat blijkt niet genoeg en de druk wordt opgevoerd. Of het hele project wordt ter discussie gesteld. In de context van een organisatie ontbreekt vaak het geduld en standvastigheid die voor een creatief resultaat net zo noodzakelijk zijn als passie en inspiratie. Wie te snel resultaat wil zien, doodt de creativiteit.

Menig kunstwerk is het gevolg van de koppigheid waarmee kunstenaars al worstelend blijven vertrouwen op de creatieve stroom, soms jarenlang. Ze schaven net zo lang door tot het beantwoordt aan hun verbeelding.

In dit essay onderzoek ik welke blokkades schrijvers tegen komen in het tot stand komen van hun boeken en hoe zij daarmee omgaan. Ik laat zien waaraan zij het vertrouwen onttelen om tegen eigen onzekerheid en scepsis van hun omgeving in te volharden in hun ideeën. Deze lessen trek ik door naar creatieve processen in organisaties. Ik geef aan hoe we deze veilig kunnen loodsen door perioden van geringe productiviteit.

Inspiratie en transpiratie

Volgens de uitvinder van de gloeilamp Thomas Edison bestaat genialiteit uit 1 % inspiratie en 99% transpiratie. In deze visie moet de kunstenaar het maar voor een heel klein deel hebben van het kortstondige bezoek van de muze, veeleer van volharding en vertrouwen. Ik herken dat in mijn eigen schrijfproces. Meestal zijn er korte momenten van helder inzicht, waarin me een flits wordt gegund van hoe de

tekst zich kan ontvouwen. Op dat ogenblik is het volkomen helder wat me te doen staat. Daarna komt het aan op passie en ambachtelijkheid. De dans met weerbarstige materie begint. Ik probeer een idee om te zetten in een concrete vorm. Ik zoek de juiste woorden voor wat ik wil uitdrukken. Ik baan me een weg in het donker. Soms is het heldere richtingsgevoel weg. Ik heb geleerd om dan niet te luisteren naar mijn twijfels, maar door te gaan op de ingeslagen weg. Ik tracht alert te blijven en het uit te houden in de onzekerheid, terwijl ik me vasthoud aan een vaag besef van de oorspronkelijke flits. Soms is het enige wat ik kan doen, de weg te vervolgen, totdat er weer helderheid ontstaat over de richting die ik moet nemen.

De vreugde als zinnen ongehinderd uit mijn pen vloeien of de euforie als ideeën over elkaar heen buitelen zijn zo overweldigend dat ik, net als veel schrijvers, graag de prijs betaal van het prozaïsche schaven, schrappen en vijlen. Ik heb er graag de momenten van vertwijfeling voor over, ik neem de ongedurigheid en wanhoop van het vastzitten voor lief.

Onvermijdelijke tegenslagen in de ontstaansgeschiedenis van een kunstwerk kunnen echter ook ernstige blokkades opwerpen voor de creatieve stroom.

Onzekerheid over de juiste richting van het verhaal mondt dan uit in onzekerheid over jezelf als schrijver: 'Wat heb ik nou helemaal te zeggen?' Twijfel over de juiste woorden leidt tot het verlaten van het hele project.

Blokkade

Wanneer het een schrijver gedurende langere tijd niet lukt om te schrijven spreken we van een writer's block. Een schrijver kan vele frustrerende uren doorbrengen voor een leeg vel papier of het toetsenbord, verlamd door angst en moordende zelftwijfel. De gebruikelijke opdringerige aanwezigheid van woorden en zinnen valt weg, het blijft akelig stil.

In zijn roman *Chaos en Rumor* voert Joost Zwagerman een hoofdpersoon ten tonele die aan een writers block lijdt: 'Maar telkens wanneer hij op het punt stond om met aarzelende vingers het toetsenbord van zijn tekstverwerker te beroeren, was het alsof er een schaduwgedaante in hem opstond die hem van binnenuit bij zijn polsen pakte en hem honend begon toe te fluisteren. Dat hij het niet kon, schrijven. Nooit had gekund. Dat al zijn pogingen hopeloos en meelijwekkend waren. Dat hij maar beter kon stoppen.'

De beste schrijvers uit de wereldliteratuur hebben last gehad van dit fenomeen. Leo Tolstoj, Virginia Woolf en Ernest Hemingway waren soms maandenlang niet tot schrijven in staat. Gustave Flaubert over zo'n periode: 'Je hebt geen idee wat het is om een hele dag met je hoofd in je handen te zitten, om één woord uit je ongelukkige brein te persen.'

Blokkades in de creatieve stroom kunnen diverse vormen aannemen. Hieronder beschrijf ik drie soorten.

De lege bladzij

Daar zit je dan als schrijver, te staren naar een volkomen lege bladzij of naar een leeg computerscherm. Hoe begin je? Gek genoeg kan het verlamdende gevoel zowel het gevolg zijn van een volkomen leeg hoofd, waarin geen enkel idee opkomt, als van een bevangen zijn door zoveel woorden en gedachten tegelijk,

dat je niet weet welke te kiezen. Niet één eerste woord is goed genoeg. Bij het neerschrijven van de eerste zin vallen alle prachtige idealen in duigen. Dat woord schiet immers altijd te kort: het kan onmogelijk samenvatten wat er in het hoofd van de schrijver aan ideeën rondtolt.

Toch is het neerschrijven van die zin, hoe onvolmaakt ook, wat hem of haar tot een schrijver maakt. Die eerste zin onderscheidt iemand die wil schrijven van iemand die daadwerkelijk schrijft. Net zoals een voetballer voetbalt, dagelijks, wekelijks, jarenlang, zo schrijft een schrijver. Een boek is het eindproduct van een lang proces van schrijven. Door te worstelen met de woorden ontstaat een verhaal, een boodschap. Dagelijks zinnen omkeren en in een andere volgorde zetten, dat is het werk van een schrijver, volgens Philip Roth. Je moet met liefde voor het ambacht duizenden keren de zinnen in de goede volgorde zetten voordat je een roman hebt gecreëerd. Of, zoals Marcel Möring zegt: 'Je moet gewoon gaan zitten en schrijven. Het hoeft niet per se goed te zijn, je moet als schrijver ook vulmateriaal maken. Niet wachten op die briljante ingeving, maar heel gedisciplineerd desnoods rotzooi gaan tikken. Slechte zinnen en passages kun je later altijd beter maken,' zo luidt zijn overtuiging.

Voor mij is de tekstverwerker dan ook een geweldige uitvinding. Het helpt mij om woorden op het scherm te zetten, waarvan ik bij het tikken al weet dat het niet de goede woorden zijn. Met een klik van de muis kan ik ze verplaatsen, in een andere volgorde zetten of laten verdwijnen. Toen ik nog met de typemachine schreef en soms hele bladzijden moest overtikken, bedacht ik me wel tien keer voor ik een woord neerschreef. Pas met de komst van de computer ontdekte ik hoezeer dat de creatieve stroom blokkeerde.

Aan het schrijven gaan is dus het devies. En blijven schrijven, ook al zijn de woorden niet helemaal goed. Hugo Claus vertelt dat hij tevreden is als hij tijdens zijn bestaan vijftig goede pagina's heeft afgeleverd. Maar om vijftig indrukwekkende pagina's achter te laten moet hij er minstens vijfduizend schrijven. 'Als je maar vijftig pagina's schrijft in je leven is de kans dat die vijftig perfect zijn, miniem. Als je er vijfduizend schrijft is de kans eenvoudig groter.'

De creatieve stroom serieus nemen betekent er tijd en ruimte voor maken. Schrijven moet een gebruikelijk onderdeel zijn van je dagelijks bestaan. Virginia Woolf liet zien hoe het ontbreken van basale voorzieningen als een eigen kamer vrouwen verhindert om te schrijven. Philip Roth werkt de hele dag, 's ochtends en 's middags, vrijwel elke dag. 'Als ik zo een jaar of twee, drie blijf zitten, heb ik ten slotte een boek.'

Niet iedereen kan leven van het schrijven. Franz Kafka schreef naast zijn baan bij een verzekeringsmaatschappij in Praag. 's Morgens werkte hij op kantoor, 's middags sliep hij enkele uren, at met vrienden of familie, en 's avonds zat hij in het café in schreef tot diep in de nacht. Een stukje uit zijn dagboek: 'Zeven juni. Niets geschreven vandaag. Morgen geen tijd om te schrijven.' Toen hij in 1924 aan tuberculose overleed, liet hij ondanks zijn korte leven een indrukwekkend oeuvre achter.

Discipline is blijkbaar belangrijk voor een schrijver. Elke dag op een vaste tijd schrijven, ongeacht de opbrengst. Of elke dag een vast aantal bladzijden schrijven, ongeacht hoe lang dat duurt. Zorg dat het een gewoonte wordt. Paradoxaal genoeg biedt discipline de kunstenaar juist de ruimte om zich te concentreren op het schrijven zelf. Julie Andrews noemde het 'een soort orde die me de vrijheid geeft om te vliegen.'

Perfectionisme

Een tweede blokkade voor de creatieve stroom wordt opgeworpen door de neiging om het eigen werk te bekritisieren. 'Ik ben dertig en ik heb niets van betekenis meegemaakt. Er is absoluut niets waarover ik zou kunnen schrijven dat anderen zouden willen lezen.' Dat is de stem van de innerlijke criticus, die in elke schrijver huist. Waar de stem ook vandaan komt, een nare ervaring in de derde klas lagere school of een strenge vader voor wie een zes gelijk stond aan een onvoldoende, we hebben er allemaal mee te maken. Schrijvers zijn aangewezen op het eigen oordeel. Als schrijver ga je niet naar kantoor, je hebt geen collega's, geen agenda, geen functioneringsgesprek, je krijgt maandenlang geen feedback, je weet ook niet precies aan welke kwaliteitscriteria je werk moet voldoen. Je hebt alleen je eigen hoofd en je eigen talent, en twijfel je daaraan, dan loop je vast. Minimaal een jaar, vijf tot zeven dagen per week, moet de schrijver zijn geloof in het resultaat dat hij beoogt in zijn eentje overeind zien te houden.

Volgens Renate Dorrestein kan dat alleen als je 'het uithoudingsvermogen en de onverstoorbaarheid van een nijlpaard hebt.' Schrijvers moeten hun evenwicht bewaren tussen de tegengestelde gedachten dat het werk dat ze schrijven vreselijk slecht kan zijn maar ook ontzettend goed en alles daartussen. Hun oordeel zwaait tijdens het schrijven voortdurend heen en weer.

Schrijvers verschillen van elkaar in hun manier van omgaan met de criticaster in hun hoofd. Sommigen werken net zo lang aan een passage tot het goed is, anderen blijven in de creatieve stroom en beoordelen hun werk pas een dag later. Schrijver K. Schippers gaat niet door tot elke zin goed is, anders verliest hij het contact met wat zich in zijn hoofd afspeelt en is het weg. Hij verbetert liever de volgende dag, al mag er van hem best iets blijven staan dat niet helemaal klopt of dat wringt, anders gaat het vuurwerk eruit. Als Henry Miller vast dreigde te komen, sloeg hij de moeilijke passage over en schreef verder, om er een volgende keer weer met een frisse geest naar terug te keren. Margriet de Moor daaretegen werkt net zo lang aan een passage tot die goed is. Ze schrijft nooit door met de gedachte die zinnen later te verbeteren of verfijnen. Voor haar is het een manier van schrijven.

Maar de strenge eisen die de schrijver zichzelf oplegt kunnen ook verlammen. Helga Ruebsamen schreef jarenlang zonder iets te publiceren. In 1963 stuurde haar man een verhaal naar de jury van de Reina Prinsen Geerligsprijs, die ze prompt won. Ze debuteerde in 1964 met *De kameleon en andere verhalen*. 'Die verhalen schreef ik niet om ze te publiceren, maar deels als bezwering, deels als oefeningen voor het volmaakte verhaal.' Na het verschijnen van *De ondergang van Makarov* in 1971 bleef het lang stil rond de schrijfster. 'Ik had me voorgenomen alleen nog Het Perfecte Verhaal te schrijven. Maar dat kwam niet.' In de stilte van haar werkkamer bleef ze schrijven, schaven en schrappen. Pas zeventien jaar later volgde weer een verhalenbundel.

Obsessieve zelfkritiek is soms te herleiden tot een kritische leraar of veeleisende ouder die nog altijd over de schouder meekijkt. Zolang de schrijver vasthoudt aan de oordelen van anderen en hun kritiek als waarheid accepteren zijn zij niet in staat om hun eigen stem te laten horen. Al schrijvend komt de schrijver zichzelf tegen en om een boek te volbrengen moeten ze soms afrekenen met een deel van henzelf. Bij talloze schrijvers kwam de ongehinderde creatieve stroom op gang nadat ze braken

met conventies waaraan ze zich tot dan toe hadden gehouden. Voor Henry Miller kwam de doorbraak met zijn boek *Tropic of Cancer*. 'Tot dat moment, zou je kunnen zeggen, was ik een totaal onoorspronkelijke schrijver die door iedereen was beïnvloed, die tonen en nuances overnam van alle schrijvers van wie ik ooit had gehouden. Ik was 'literair' om het zo maar eens uit te drukken. En ik werd niet-literair: ik sneed de navelstreng door. Ik zei: ik wil alleen doen wat ik kan doen, uitdrukking geven aan wat ik ben – daarom gebruikte ik de eerste persoon en schreef ik over mezelf. Ik besloot te gaan schrijven vanuit mijn eigen ervaring, wat ik wist en voelde. Dat was mijn redding.'

Mildheid

Door de jaren heen leren schrijvers meer te vertrouwen op hun eigen stem en hun eigen ritme. Je moet leren onderscheid te maken tussen de dwangmatige criticus en het zuivere geweten. Hella Haasse: 'Ik heb wel eens momenten dat ik ga zitten schrijven en dat het toch niet lukt. Ik weet langzamerhand uit de praktijk dat ik dan helemaal niks moet doen, niet mezelf moet zitten forceren, want dat helpt helemaal niet. Ik ga liever een goed boek van een ander lezen, want dan zie je dat het kan. Niet dat ik daarna meteen opgetogen naar de schrijftafel ren, maar ik kom in een ontspannen sfeer, waardoor ik in mijn eigen schrijven kan geloven. Ik beseft dat het toch zinvol is waar ik mee bezig ben en ik kan weer doorwerken. Bovendien zit een verhaal je zo op de huid dat je het niet kunt loslaten. Je wilt het helemaal zelf vinden en uitvinden. Je wilt iets overbrengen van een wereld die je zelf hebt gemaakt, het laat je niet los. Het is ook eigenlijk het heerlijkste wat je kunt doen.'

Te grote ambitie

Een derde hindernis voor de creatieve stroom is de sterke gerichtheid op het resultaat van het creatieve proces. Het schrijven van een boek is te vergelijken met het beklimmen van een bergtop: een langzaam proces dat stap voor stap gaat en vele tegenslagen en dwaalwegen kent. De toppen in de verte kunnen daarbij een bron van inspiratie zijn, maar ook doel op zich worden. De schrijver is dan meer bezig om iets te bereiken dan iets te laten ontstaan. Zo kan een verder liggend doel als schrijver willen worden een gevaarlijke blokkade vormen voor de creatieve stroom. Tegenwoordig lijkt iedereen schrijver te willen worden: meer dan één miljoen schrijvende Nederlanders ambiëren op dit moment een literaire carrière. Maar volgens schrijver Tommy Wieringa is 'schrijver' iets dat je niet wordt, maar dat je bent. En als je het bent, blijf je schrijven, ook al wijzen uitgevers je manuscript af. Zoals Rascha Peper die bij de aanbieding van haar roman *Oesters* bij Querido te horen kreeg dat het manuscript nog onrijp was en dat ze er nog maar eens flink mee aan de slag moest. Of Renate Dorrestein die zeven romans schreef voordat er een gepubliceerd werd. Zij werden niet geplaagd door een writer's block omdat het hen er niet om ging een schrijver te worden maar om te schrijven. Zodra je bij het schrijven bezig bent met een verder liggend doel zoals schrijver worden, loop je het risico dat de creatieve stroom stopt. John Steinbeck: 'Elke keer dat je bij het schrijven aan publiceren denkt heb je de neiging te verstijven, net zoals wanneer je wordt gefotografeerd.'

Waarom zou iemand die schrijft zoveel haast hebben om te debuten? Mensen die schrijven om schrijver te worden gaan ten onder wanneer hun debuut wordt bedolven onder media-aandacht, spreekbeurten in de provincie en televisiespotjes voor

mobiele telefonie. Het belemmert hen dikwijls om gestaag door te schrijven. Ook de Jong was na zijn eerste succesvolle roman *Opwaaiende zomerjurken* (1979) zes jaar lang niet in staat om een nieuw boek te schrijven.

Misschien kan een verklaring voor een al te grote ambitie worden gevonden in innerlijke onzekerheid. Het schrijven moet een gering gevoel van eigenwaarde compenseren. Als het succes van de schrijver succes in het leven zelf moet vervangen, ligt een belemmerde creativiteit voor de hand. Midden in de nacht wanneer een leven vol prestaties ineens niets waard lijkt te zijn, wordt de afwezigheid van een besef van zelfwaarde pijnlijk duidelijk.

Kunstenaars zijn meer dan andere beroepsbeoefenaren afhankelijk van het oordeel van anderen. Alleen als je een stevig gevoel van eigenwaarde hebt ben je als schrijver bestand tegen afwijzing, vijandigheid, slechte recensies, achterblijvende verkopen. Om te kunnen schrijven moet je van jezelf houden. Carl Jung schreef dat kunst de aanwezigheid van het hele zijn vereist. Gedurende het proces van creëren met de vele wisselende stemmingen moet de schrijver contact houden met zichzelf. Als er weinig zelfvertrouwen aanwezig is, ligt een blokkade op de loer. Zodra je als schrijver probeert om de creatieve stroom naar je hand te zetten voor je eigen doelen, gaat de muze dwarsliggen. Ontspan je dus en zet je wilskracht in de wacht. Ga een eindje wandelen, en geniet van het leven zelf. Geef voorrang aan wat je wilt schrijven. Als je eenmaal weer in de stroom zit, kun je makkelijker schakelen naar een ander project.

De aard van het creatieve proces brengt met zich mee dat de kunstenaar niet weet wat er ontstaat. Henry Miller ziet het schrijfproces als 'een worsteling om aan het daglicht te brengen wat de schrijver zelf nog onbekend is.' Of de schrijver dit ervaart heeft niet alleen met onzekerheid, maar ook met de opvatting van de schrijver over het schrijfproces. Verwondert de schrijver zich, net als de lezer, over de ontwikkeling van het plot en is, zoals John Irving zegt, de schrijver slechts een instrument?

'Schrijven is naar mijn mening het tegenovergestelde van een ego hebben.

Zelfvertrouwen als schrijver moet niet verward worden met persoonlijk, egoïstisch zelfvertrouwen. Een schrijver is een voertuig. Ik heb het gevoel dat het verhaal dat ik schrijf al bestond voordat ik dat deed, ik ben gewoon de sloeber die het vindt en nogal onhandig probeert het recht te doen. Ik zie fictie schrijven als recht doen aan de mensen in het verhaal en recht doen aan hun verhaal – het is niet mijn verhaal.' Of hangt de schrijver de opvatting aan dat hij of zij degene is die creëert en dat schrijven een kwestie is van stugge volharding? Binnen de constructie van een boek dient de schrijver gezag te hebben, vindt Thomas Rosenboom. Hij ziet de schrijver meer als 'een psychologische dompteur'. Hij besteedt veel tijd aan het construeren van een plot, het bedenken van de personages en dat plaatsen in een historische setting. Ook de Russische schrijver Ilija Trojanow werkt zo. Hij raakt gefascineerd door een thema en doet veel onderzoek voordat hij een letter op papier zet. 'Voor mij is research het fundament van de roman. Alleen door heel veel te weten te komen, kan mijn verbeelding, het poëtische aspect, zich vrij ontwikkelen. De kennis geeft je het gevoel dat je toegang krijgt tot tijd en plaats.'

Geen paniek

Schrijvers die meerdere malen te maken hebben gehad met aarzeling en twijfel raken er niet van in paniek. Ze weten dat het er bij hoort. Zoals Margriet de Moor:

‘Om de haverklap, zeker drie keer per week, krijg ik het idee dat ik fout zit. Ik meen dat het Marquez was die zei dat je altijd moet stoppen op een punt waarop je de volgende dag weer door kunt gaan. Ja, daaag, kon dat maar! Inmiddels weet ik dat ik het schip, wonderlijk genoeg, altijd wel weer vlot weet te trekken, soms meteen de volgende dag bij het wakker worden.’

Ook voor Renate Dorresteyn is een blokkade van de creatieve stroom geen reden voor ongerustheid. Het kan een periode van incubatie zijn: er is iets op til maar de tijd is nog niet rijp. Haar advies is om ‘rustig af te wachten en intussen zoveel mogelijk deel te nemen aan Het Leven Zelf.’

Lastige periodes in het scheppingsproces blijken vaak achteraf van bijzondere waarde te zijn. Hindernissen die op het moment zelf zinloos leken, krijgen een bijzondere betekenis in het licht van een nieuwe ontknoping die zich aandient. A.F.Th. van der Heijden: ‘Je moet eerst lange tijd keihard werken totdat je helemaal in je boek zit, en als de raderen van het boek beginnen te draaien, als alles bij elkaar een machine begint te worden, krijg je vaak dingen cadeau. Zulke handreikingen hebben met symmetrie te maken, een onverwachte symmetrie die zich opeens aan je voordoet. Als ik daarnaar ga zitten zoeken, krijgt het iets geforceerds, het boek wordt al te snel maakwerk waarin alles moet kloppen. Er moeten in een boek altijd dingen uit het lood staan, het Pantheon is ook niet helemaal recht.’

Auteur van korte verhalen Victoria Nelson gaat nog een stap verder. Volgens haar is writers block het beste dat een schrijver kan overkomen. Blokkades dwingen de schrijver om zijn of haar relatie tot de creatieve krachten opnieuw te bezien. Het onbewuste geeft de schrijver een duidelijk signaal dat de balans verstoord is tussen de vrije creatieve stroom en het bewuste ‘ik’ dat er vorm aan tracht te geven. Ze vergelijkt de blokkade met een tegendraadse puber die weigert zijn kamer schoon te maken, en ziet het als een gezonde schreeuw tegen zware zelfopgelegde eisen en zelfhaat.

De onmogelijkheid om te schrijven is volgens haar dan ook geen gebrek aan wilskracht of discipline, eerder een overdosis. Door de verstoorde creatieve stroom wordt aan de eisen van het ego een halt toegeroepen. Blokkades in de creatieve stroom doen ons beseffen dat creativiteit een geschenk is, niet ons bezit. De blokkade is eigenlijk de geheime deur naar het onbewuste. Zo kan writer’s block een belangrijke stap worden in de creatieve ontwikkeling van de schrijver.

Creatieve kracht koesteren

Victoria Nelson vergelijkt creativiteit met het spontane spel van een kind dat zich wil uitdrukken in zang, tekenkunst, dans of schrijven. Als de creatieve stroom stopt is de schrijver misschien vergeten hoe hij of zij moet spelen. Voor A.F. Th. Van der Heijden is dit ‘freewheelen’ een periode die hij zo lang mogelijk tracht te rekken: ‘de periode dat je er min of meer op los kunt schrijven: ik wandel door het hele boek, ik spring van hoofdstuk naar hoofdstuk.’

De les van blokkades in het creatieve proces is dat we onze creatieve kracht meer moeten waarderen en koesteren. Ze nodigt schrijvers uit om deze kracht niet aan hun wil te onderwerpen, maar vrij te laten stromen en met onze ingevingen te spelen zoals kinderen doen. We moeten haar vrijlaten.

Echte discipline en productiviteit bloeien op als de schrijver zachtmoedig en respectvol is naar zichzelf en zijn of haar creatieve kracht. Als je probeert de creatieve stroom te beheersen of te bezitten, raak je haar kwijt. Als je haar met respect tegemoet treedt ontstaat een stevige band.

Een juiste verhouding

Het schrijven van een roman is geen romantische aangelegenheid, maar een zwaar karwei. Het heeft weinig zin om te wachten op een vonk van inspiratie. Het is mijn ervaring dat de inspiratie juist komt als ik bereid ben op mijn stoel te blijven zitten en het ondanks mijn twijfels, uithoud. Juist als ik toegewijd en gestaag doorwerk, ervaar ik soms dat ik 'word opgetild'. Ineens vloeien de zinnen dan ongehinderd uit mijn vingers op het toetsenbord. Dan kan ik verbaasd zijn over de wending die een tekst neemt, maar meestal over de natuurlijke zeggingskracht van die woorden. In het hanteren van de onproductieve fasen van het creatieve proces gaat het om een balans tussen wilskracht en inspiratie, tussen het bewuste ik en de ongehinderde creatieve stroom. John Irving illustreert die balans als volgt: 'Er gebeuren onderweg wel ongelukjes, je slaat zijwegen in – en die ongelukjes blijken vaak de mooiste dingen. Maar het zijn geen goddelijke ongelukjes; daar geloof ik niet in. Ik geloof dat je in de loop van een roman alleen maar constructieve ongelukjes krijgt, omdat je een duidelijke route hebt uitgestippeld. Als je het vertrouwen hebt dat er een duidelijke richting is die je moet volgen, dan heb je ook altijd het zelfvertrouwen om andere wegen te verkennen; als dat dan alleen maar afdwalingen blijken, herken je dat vanzelf en pleeg je de noodzakelijke ingrepen. Hoe meer je van een boek weet, des te vrijer ben je om een beetje aan te klooiën. Hoe minder je weet, des te krampachtiger je wordt.'

Lessen voor organisaties

Van de kunstenaar voor de lege bladzij kunnen we leren wat het belang is van een gezond werkritme, een vaste plek en tijd voor het creatieve proces. Ook als resultaten op korte termijn uitblijven, moet men blijven investeren in creativiteit. Scheppingskracht in organisaties vereist continuïteit en regelmatige inspanning. Het zou net zo geïntegreerd moeten zijn als de logistieke of administratieve processen. Creativiteit vraagt discipline. Structuren zijn nodig om te kunnen improviseren. Een denktankgroep alle ruimte geven zonder kaders is dan ook niet verstandig. Juist binnen een heldere afbakening kan creativiteit vrij stromen. Ten tweede kunnen we van kunstenaars leren om een gezonde verhouding te ontwikkelen ten opzichte van ons kritische oordeelsvermogen. Sommige schrijvers hebben de gewoonte om het oordelen te scheiden van het creatieve proces, bijvoorbeeld door een dag later verbeteringen aan te brengen. Anderen kennen het onderscheid tussen een obsessieve neiging tot kritiseren en een gezond oordeelsvermogen. In alle gevallen trachten kunstenaars externe oordelen naast zich neer te leggen. Ze trekken zich niet veel aan van recensies, als ze die al lezen. Zo kunnen organisaties een zekere autonomie betrachten ten opzichte van het oordeel van consumenten en branche-organisaties en zich wat meer verlaten op het eigen oordeel over de kwaliteit van het werk.

De belangrijkste les voor organisaties is misschien wel dat teveel ambitie of te snel resultaat willen zien dodelijk is voor creativiteit. Je kunt niet goed tennissen als je de blik voortdurend gericht hebt op het scorebord. Organisaties doen er verstandig aan om ruime tijd uit te trekken voor het ontwikkelen van een nieuw product of dienst. Bedwing de neiging om niet snel op te geven als een project niet onmiddellijk succes heeft, maar kijk in plaats daarvan wat er nodig is om de creatieve stroom vrij te maken.

Onzekerheid over de eigen bestaansgrond is wellicht ook voor organisaties een aandachtspunt. Een gezond zelfvertrouwen over de waarde van producten of diensten voorkomt de overmatige ambitie die creativiteit verlamt.

Tot slot

Geen enkel kunstwerk werd ooit gemaakt op de adem van een goddelijke inblazing alleen. Elke kunstenaar ervaart momenten van aarzeling, vertraging en stilstand. Kunst gedijt dan ook meer bij een constante inspanning dan bij grootse gebaren. Dit essay laat zien dat we niet bang hoeven te zijn voor weerstanden of blokkades in het creatieve proces. Ze wijzen ons juist de weg terug naar de spontane creatieve stroom als we bereid zijn naar binnen te kijken. Een zachtmoedige relatie met de eigen creatieve kracht blijkt een belangrijke voorwaarde voor het succesvol doorstaan van de onvermijdelijke dalen in het scheppingsproces. Daarnaast biedt een gezond besef van eigenwaarde tegenwicht voor de wisselende stemmingen en oordelen tijdens het creatieve proces.